

Bp Wincenty Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815—1965)*, Wydawnictwo Hosianum, Rzym 1966, s. 555.

Od przeszło 10 lat wlecz się wydanie trzytomowego podręcznika Kościoła w Polsce. Dotąd nie jest gotów nawet tom pierwszy do druku. Różne składają się na to przyczyny od redakcji niezależne. Przed laty pisał znany ks. rektor Jan Fijałek, że na polskich wydaniach historii Kościoła ciąży „dziwne fatum”. Może tak jest istotnie. Jest to z pewnością ubolewania godne, lecz ma też swoje strony niezłe. Wiadomo bowiem, jak stosunkowo szczupłe są monograficzne opracowania w tej dziedzinie, więc biografie polskich biskupów, monografie diecezji, kapituł, zakonów, klasztorów. A właśnie owe monografie i to oparte o ile możliwe na studiach archiwalnych są niezbędne dla ogólnej syntezy. W okresie powojennym powstał właśnie szereg takich monografii, lecz nie wszystkie doczekały się druku. Na przykład: Diecezja Wigry, cz. I; Zbąski bp warmiński; Koźmian bp kujawsko kaliski; Wizytki w Warszawie; Innocenty Winnicki władca przemyski (2 tomy); Gembicki bp krakowski; Dembowski bp wrocławski i pomorski; Nowosądecka kolegiata, cz. I; Kolegiata Lipskich w Choczcu; Bernardyni w Łowiczu; Sedlnicki bp wrocławski; Abp Peika (2 tomy); Abp Drzewicki; J. Rybiński bp wrocławski i pomorski. Na konieczność opracowań zwłaszcza biografii biskupów zwracał z naciskiem uwagę już mistrz Władysław Abraham. Dodam — wbrew opinii pewnego znanego naszego historyka: — wszystkich biskupów, przynajmniej ordynariuszów, a nie tylko tych, których dotąd uważano za wybitnych. Dalsze badania mogą bowiem wykazać wybitność niektórych, których dotąd nie uważano godnych osobnej biografii. Biografie zaś biskupów obejmują z natury rzeczy również dzieje ich diecezji. Powitać też należy choćby drobną a tylko ubocznie dotyczącą tych tematów pracę, jeśli przynosi istotnie nowy dorobek, który także dla powstającego podręcznika historii Kościoła w Polsce przynieść może pogłębienie i uzupełnienie. A takich prac ukazało się rzeczywiście sporo.

Obszerna praca bpa Urbana nie zakłada badań archiwalnych. Ko-

rzystała z dotychczasowych publikacji i to w bardzo szerokim wachlarzu. Autor zastosował w niej podział podręcznikowy, który ma ułatwić ujęcie poszczególnych tematów, choć rozбивa i utrudnia syntezę. Wiadomo, że w historii każdy podział jest sztuczny, ponieważ przerywa związki przyczynowe i genetyczność. Musi być jednak wprowadzony, bo tych związków nie można mnożyć w nieskończoność. Pewien wybitny stary historyk mawiał, że w historii każdy podział jest, dobry, ale też każdy podział jest zły. Chodzi o to, aby podział był zastosowany rozumnie, względnie umotywowany wystarczająco przez autora.

Sądzę, że warto tu przytoczyć podział, a więc spis rzeczy zastosowany przez bpa Urbana. Całość podzielona jest na 3 części, a to według politycznych dziejów Polski. Podział ten wydaje mi się słuszny. Kościół bowiem rządzi się wprawdzie prawami własnymi, jednak jest uzależniony w swym życiu, organizacji i działalności w znacznym stopniu od wypadków politycznych i ustosunkowuje się odpowiednio jako społeczność żywa i żywotna do zachodzących zmian politycznych. Owe trzy części obejmują więc: I, dzieje Kościoła w Polsce od Kongresu Wiedeńskiego i utworzenia Królestwa Polskiego (kongresowego) do I Wojny światowej, II do II Wojny światowej, III (króciutka część) do 1965 r.

A oto spis rzeczy: Cz. I, Kościół katolicki w Polsce pod zaborami 1815—1914. § 1. Sytuacja ogólna Kościoła powszechnego.

1. Sytuacja Stolicy Apostolskiej.
2. Charakterystyka układu gospodarczego społecznego oraz ustroju politycznego na ziemiach polskich w trzech zaborach.
3. Wewnętrzna w każdym zaborze sytuacja Polaków i sprawa polska na terenie międzynarodowym.

§ 2. Przejawy żywotności Kościoła katolickiego w Polsce w okresie niewoli politycznej.

1. Stolica Apostolska wobec rządów zaborczych i spraw polskich.
2. Poziom duchowieństwa polskiego w trzech zaborach umysłowy i społeczny. Liberalizm.
3. Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej.
4. Kościół w życiu Wielkiej Emigracji.
5. Udział Polaków w Soborze Watykańskim.
6. Wybitne jednostki katolickie wśród Polaków duchownych i świeckich.

§ 3. Zabór rosyjski. Królestwo i tereny wcielone do cesarstwa.

1. Polityka kościelna rządu wobec Rzymu i wobec Kościoła na terenach polskich.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, polityczno-narodowych.

3. Uposażenie Kościoła, kasaty, sekularyzacje, deportacje.
4. Duchowieństwo i oświata.
5. Zakony.

§ 4. Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem rosyjskim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Metropolie i diecezje.
3. Prymasostwo Królestwa Polskiego.
4. Kapituły.
5. Konsystorze.
6. Seminarja duchowne.
7. Wydziały teologiczne.
8. Akademie duchowne.
9. Kolegium rzymsko katolickie.

§ 5. Zabór pruski: Wielkopolska, Pomorze, Śląsk.

1. Rząd wobec katolicyzmu i polskości.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, politycznych, narodowych.
3. Szkolnictwo, duchowieństwo, oświata.
4. Małżeństwa mieszane.
5. Uposażenie Kościoła, kasaty, sekularyzacje.
6. Zakony.

§ 6. Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem pruskim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Kapituły.
3. Seminarja duchowne.
4. Wrocławski Wydział teologiczny.

§ 7. Kościół w Wolnym Mieście Krakowie.

§ 8. Zabór austriacki:

1. Polityka kościelna Wiednia.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, politycznych, narodowych.
3. Duchowieństwo i oświata.
4. Uposażenie Kościoła.
5. Zakony.

§ 9. Dzieje ustroju pod zaborem austriackim:

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Metropolia.

3. Prymas Galicji.
4. Diecezje.
5. Seminaria duchowne.
6. Wydziały teologiczne.
7. Prawodawstwo kościelne.

Część II: Kościół katolicki w Polsce w latach 1914—1939.

§ 1. Ogólny przebieg wojen 1914—1920.

1. Ogólna sytuacja Kościoła powszechnego.
2. Koniec pontyfikatu Piusa X i pontyfikat Benedykta XV.
3. Sprawa polska na terenie międzynarodowym.
4. Stolica Apostolska wobec spraw polskich.

§ 2. Zniszczenie wojenne w dziedzinie organizacji Kościoła w Polsce, moralności, oświaty, sztuki, uposażenia:

1. Polskie duchowieństwo w trzech zaborach wobec wojen, ich celów i przebiegów.
2. Praca Kościoła na terenach polskich w czasie wojennym: pasterska, organizacyjna, społeczna, charytatywna, oświatowa.
3. Wybitne jednostki w duchowieństwie katolickim i wśród świeckich katolików.

§ 3. Odrodzona Polska wobec Kościoła:

1. Watykan wobec Polski odrodzonej. Pierwsi nuncjusze.
2. Praca polskiego duchowieństwa społeczna i polityczna, oświatowa.
3. Bulla „Vixdum Poloniae unitas”, reorganizacja hierarchii. Uposażenie biskupów i kapituł, seminaria duchowne, wydziały teologiczne, KUL, dobra sekularyzowane, kościoły sporne.
4. Zakony.
5. Zrzeszenia katolickie.
6. Wybitni duchowni i wybitni działacze katolicki.

§ 4. Pius XI i konkordat 1925 r.

Część III: Kościół katolicki w Polsce w latach 1939—1966.

§ 1. Druga wojna światowa.

1. Niszczenie duchowieństwa.
2. Eksterminacja ludności polskiej.
3. Organizacja życia kościelnego w warunkach powojennych.

Na tym urywa się część III i ostatnia. Robi to wrażenie, że ciąg dalszy został obcięty przez redakcję.

Moim zdaniem ten obecny spis rzeczy i odpowiadające mu w tekście tytuły paragrafów i ustępów nie są wystarczające. Wprawdzie można by bez szkody dla dzieła a nawet z pożytkiem dla niego streścić artykuły dające ogólne tło, na przykład cz. I, § 1; cz II, § 1 (przebieg wo-

jen), wszak nie jest to historia polityczna Polski ani historia Kościoła powszechnego. Lecz z drugiej strony praca bpa Urbana podaje mnóstwo szczegółów i to słusznie. Mnożenie tych szczegółów, zwłaszcza osób ma swoje uzasadnienie w założeniu każdej nowożytnej historii, mianowicie powiązanie i wzajemne oddziaływanie na siebie i w konsekwencji na dzieje Kościoła. Jednak przy tym wielkim bogactwie szczegółów trudno do nich dobrać, nie można ich odkryć, wynaleźć, wykorzystać bez starannego przeszukania całości. Wydaje mi się, że należało znacznie rozbudować tytuły, względnie dawać obszernie podtytuły — rozumie się z dokładnym podaniem stron — a to zarówno w treści jak w spisie rzeczy. Wyobrażam to sobie w następujący sposób na przykładzie cz. I, § 2. Dodatki moje umieszczam w nawiasach prostokątnych:

§ 2. Przejawy żywotności Kościoła katolickiego w Polsce w okresie niewoli politycznej:

1. Stolica Apostolska wobec rządów zaborczych i spraw polskich, [Zabory: austriacki, pruski, rosyjski, s. 55 — Powstanie 1830 r., Grzegorz XVI, kardynałowie Lambruschini i Beretti, encyklika *Cum primum* i breve *Impensa charitas*, s. 56 — Stanowisko w Polsce biskupów i duchowieństwa niższego, s. 58 — Allokucja *Haerentem diu*, s. 61 — Mikołaj I u Grzegorza XVI, s. 62 — Książę Adam Czartoryski, Pius IX, s. 62 — Konkordat (choć on właściwym konkordatem nie był) z 1847 r., s. 63 — Misja ks. Butkiewicza, nowi biskupi, koronacja Aleksandra II, s. 64 — Korony Piusa IX dla M. B. Berdyczowskiej, s. 64 — Beatyfikacja i kanonizacje, bractwa, uroczystości M. B. Królowej Korony Polskiej i M. B. Jasnogórskiej, s. 66 — Pius X a Polska, korony dla M. B. Częstochowskiej, s. 68].

2. Poziom duchowieństwa polskiego w trzech zaborach umysłowy, społeczny. Liberalizm, s. 69 [W zaborze austriackim: biskupi, jezuita, s. 69 — Schyłek józefinizmu, seminaria, s. 70 — W zaborze pruskim, s. 70 — W zaborze carskim, s. 71]. Liberalizm i masoneria [Liberalizm, kapitalizm, imperializm, s. 71] — Masoneria, s. 72 [Pius VII, Aleksander I, Stanisław Kostka Potocki, bp Skarszewski, s. 72].

3. Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej, s. 73. [Prawosławie, mariawityzm, Kościół narodowy w USA, protestantyzm, starokatolicyzm, s. 73]. — Tutaj należało by umieścić ustępy: „Pielgrzymki” oraz „Veto kardynała Puzyny”. Wstawiono je do numeru następnego, t. j. 4: Kościół w życiu Wielkiej Emigracji, a do tego ustępu one zupełnie nie należą, nie są też wymienione w spisie rzeczy.

4. Kościół w życiu Wielkiej Emigracji, s. 74. — [Obozy polityczne, Książę Adam Czartoryski, wieszczowie narodu, Chopin, s. 75 — Słowianofilstwo, Lelewel, panslawizm, Wielopolski i Metternich, s. 77 — Mickiewicz, mesjanizm, romantyzm, Krasiński, Słowacki, s. 79 — To-

warzystwo demokratyczne, gromasy, Królikowski, s. 79 — Prałat Bojnowski, seminarium w Orchard Lake, s. 80].

5. Udział Polaków w Soborze Watykańskim I, s. 105 (Przyczyny zwołania, przeszkody, zwołanie, przebieg, s. 105).

6. Wybitne jednostki katolickie wśród Polaków, duchownych i świeckich, s. 107 — Należałoby podzielić i dać odpowiednie nagłówki, 1) duchowni: biskupi, duszpasterze, działacze społeczni, założyciele i założycielki nowych zgromadzeń; 2) świeccy: wybitne kobiety (emancypacja kobiet, która też odgrywa rolę w nowych żeńskich zgromadzeniach zakonnych); poeci, powieściopisarze, malarze, działacze. Kandydaci na ołtarze.

Szereg tych osobistości znajduje się również w innych paragrafach względnie numerach dzieła. Należałoby w tekście dać odpowiednie odsyłacze, aby umożliwić powiązanie a unikać powtarzania.

Domyślać się wolno, że Autor nie był w stanie doglądać osobiście wydania swego pracowitego dorobku. Nie mógł też przeprowadzić korekty. A ta chyba w ogóle nie była przeprowadzona. A jeżeli była przeprowadzona, to jest — *sit venia verbo* — haniebna. Roi się od błędów nie tylko w omyłkach składacza w drukarni Uniwersytetu Gregoriańskiego ortograficznych, lecz jest też sporo błędów względnie opuszczeń rzeczowych lub sprzeczności, nieścisłości nawet w numeracjach. Oto kilka przykładów: abp Antoni Melchior Fijałkowski jest na stronie 112 abpem warszawskim († 1861), zaś na następnej stronie 113 abpem mohylewskim (1883). Oczywiście obaj mają imię Antoni, lecz mohylewski nie miał drugiego imienia Melchior. — Ks. Stojałowski „rozwinął bardzo żywą działalność duszpasterską” na s. 391, zaś na s. 392, bez wyraźnego umotywowania ówczesny lwowski biskup pomocniczy Puzyna suspendował w 1888 r. Stojałowskiego za „zaniechanie obowiązków proboszczowskich”. — Na s. 445 wymienione jest „arcybiskupstwo gnieźnieńsko-poznańskie” zaś na s. 453 „metropolia gnieźnieńsko-poznańska. Jak wiadomo, taka nie istniała, istniały dwa arcybiskupstwa mające wspólnego arcybiskupa. — Dalej: w Cz. I, §1, nr 4, tj. Kościół w życiu Wielkiej Emigracji, znajduje się (wyjątkowo) kilka podtytułów według liter a—f. Cztery pierwsze podziały odpowiadają treścią tytułowi głównemu, a mianowicie: a) Towianizm (s. 81—88), b) Makryna Mieczysławska (s. 88—91), c) Zmartwychwstańcy (s. 91—93), d) Kollegium polskie (s. 94). Lecz następne zupełnie nie należą do Kościoła w życiu Emigracji, mianowicie: e) Pielgrzymki (s. 95—102), ani f) Veto kardynała Puzyny (s. 102—105). Oba te tematy należą do spraw krajowych, więc należałoby je umieścić raczej pod poprzednim nr 3: Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej.

Bibliografia po każdym paragrafie jest arcybogata, niestety nie rozumowana. Nie została też uwzględniona w spisie rzeczy.

Wśród rozpracowanych szerszej tematyki odczuwa się brak omówienia i to dokładniejszego kilku jeszcze spraw. Na przykład: Dzieje religijności, które są wewnętrznymi a właściwymi dziejami Kościoła; dzieje polskiej nauki teologicznej; misje i misjonarze Polacy (poza Polską); Prawosławie i Unia, zakony unickie, reforma bazylianów; Ormianie unicy; bracia odłączeni: luteranie, reformowani i i.; sprawy kościelne po zmianie granic.

Obszerna praca bpa Urbana ma duże wartości encyklopedyczne. Lecz przeciętny czytelnik nie potrafi do nich dobrać, a nawet nieprzeciętny trudno je wyłowić. Jak już powiedziano powyżej, tytuły są zbyt ogólne, wołają o dokładne i bogate podtytuły, zarówno w tekście jak w spisie rzeczy. A prawdziwą klęską dla tego dzieła jest brak skorowidza. Bezwzględną koniecznością jest bardzo dokładny, drobiazgowy, alfabetyczny skorowidz, nie tylko imienny ale i rzeczowy. W tej formie, przy takiej korekcie i takim krzyżującym braku skorowidza dzieło to nie przynosi zaszczytu ani redakcji ani wydawnictwu Hosianum. A przecież było to możliwe w Rzymie bez osobistego nadzoru Autora jedno i drugie, możliwy też był (niewątpliwie bogaty) wykaz erratów. Tego wydawnictwo też nie uznało za potrzebne. A że to było możliwe bez osobistej ingerencji autora, tego dowodem jest wydana ostatnio w Rzymie praca: J. Wysocki, J. Rybiński bp włocławski i pomorski. Wydał ją O. Eugeniusz Reczek, znany ze swej niezmiernie owocnej pracy, w swym Instytucie studiów kościelnych, Via Mecenate 37. Korektę, wykaz erratów i świetny skorowidz (35 stron po 2 kolumny *petitem*) sporządzono tam bez autora.

Jak tym brakom zaradzić? Sądzę, że do pewnego stopnia rada na to jest i to wykonalna nie tylko teoretycznie, co jak wiadomo jest różnicą istotną. A mianowicie: 1) z całego nakładu usunąć obecny spis rzeczy, a zastąpić go nowym, obszernym, szczegółowym, mniej więcej jak przytoczony powyżej przykład; 2) dołączyć drobiazgowy, więc osób, miejscowości i rzeczy, także odnośnie bibliografii i autorów; 3) dołączyć wykaz *corrigenda*. Ostatecznie można by wszystko to ująć jako osobny poszyt, lecz jako dodatek integralny.

Czego zasłużonemu i płodnemu Autorowi szczerze życzyć można.

Z. Obertyński